

*Білоцький С. Д.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У КОСМІЧНОМУ ПРОСТОРІ ТА НЕБЕСНИХ ТІЛАХ

Анотація. У статті розглядаються міжнародно-правові аспекти регулювання діяльності щодо природних ресурсів на небесних тілах і в космічному просторі. Зроблено висновок, що природоресурсна діяльність у космосі та на небесних тілах не заборонена. Прямо дозволено є наукова діяльність, пов'язана з видобутком позаземних речовин. Незабороненою є також діяльність із використання сонячної енергії для вироблення електричної енергії в космосі або передачі її на Землю. Водночас існує низка обмежень на ці види діяльності: обмеження неприсвоєння просторів через проголошення суверенітету (у формі «спільного надбання людства») і т. п. за ст. II Договору про космос (1967 р.); обмеження «благом усіх країн» за ст. I.1 Договору про космос; належне урахування обмежень ст. IX Договору про космос щодо екологічної шкоди. Транснаціональні корпорації і приватні особи, згідно з Договором про космос 1967 р., можуть вести діяльність із розроблення мінеральних ресурсів у космосі та на небесних тілах лише відповідно до норм цього договору, більше того, лише з дозволу і під постійним наглядом відповідної держави – учасниці Договору. Угода про Місяць (1979 р.) хоча і мала головним завданням установити режим регулювання природоресурсної діяльності в рамках Сонячної системи, навряд чи може вважатися дієвим механізмом регулювання такої діяльності у зв'язку з відсутністю достатньої підтримки серед держав. Міжнародний режим «спільної спадщини людства», встановлений цією конвенцією для природних ресурсів небесних тіл (ст. 11), має лише договірне походження і не є звичаєвою нормою. Суттєвою прогалиною запропонованого режиму є відсутність спеціального органу, призначеного регулювати таку діяльність.

Ключові слова: міжнародне космічне право, міжнародно-правовий режим природних ресурсів, правовий статус ресурсів небесних тіл, спільна спадщина людства, Угода про Місяць 1979 р., Договір про космос 1967 р.

Актуальність дослідження. Діяльність щодо природних ресурсів здебільшого обтяжена виконанням приписів як національного, так і міжнародного права, це може бути пов'язано, наприклад, із додержанням міжнародно-правових зобов'язань держав із додержанням певних екологічних стандартів, вимог щодо узгодження такої діяльності із сусідніми державами, повідомлення зацікавленої громадськості тощо. Особливе значення виконання норм міжнародного права пов'язане зі здійсненням такої діяльності у територіях поза дією національної юрисдикції, однією з яких є небесні тіла.

Водночас у низці випадків держави прямо проголошують про своє небажання додержуватися міжнародно-правових

приписів відносно своєї діяльності щодо природних ресурсів на небесних тілах, як це було заявлено в рамках Виконавчого наказу Президента США Д. Трампа 2020 р., де він зазначив, що космос і його ресурси не є спільним надбанням людства, а мають бути доступними як для приватного, так і державного комерційного використання, а норми Угоди про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах (Угода про Місяць) (1979 р.) не є чинними щодо США.

Мета статті – дослідити існуючі міжнародно-правові норми, які стосуються регулювання поведінки з природними ресурсами в космічному просторі та на небесних тілах; виділити існуючий чи потенційно можливий міжнародно-правовий режим та можливість застосування концепції спільної спадщини людства щодо цих природних ресурсів.

Вклад основного матеріалу дослідження. Серед ключових міжнародно-правових актів, які регулюють природоресурсну діяльність у космосі та небесних тілах, варто відзначити Договір про принципи діяльності держав із дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (Договір про космос) (1967 р.) [1]. Серед його норм у цій сфері можна виділити такі:

1. «Місяць та інші небесні тіла використовуються всіма державами – учасницями Договору виключно в мирних цілях ... не забороняється використання будь-якого обладнання або засобів, необхідних для мирного дослідження Місяця та інших небесних тіл» (ст. IV). Ця норма є аналогічною Конвенції ООН з морського права (1982 р.) щодо Міжнародного району морського дна і відкритого моря та Договору про Антарктиду (1959 р.), суть яких полягає у резервуванні міжнародних просторів та їхніх ресурсів для використання в мирних цілях.

2. Пов'язаною з попередньою є норма, що «космічний простір, включаючи Місяць та інші небесні тіла, не підлягає національному присвоєнню» (ст. II). Ця норма, як це, власне, є й у конвенціях із морського права (1958 і 1982 рр.), безпосередньо впливає на статус природних ресурсів і діяльність щодо них. Небесні тіла, відповідно, доступні для дослідження і використання, але це прямо не вказано щодо їхніх ресурсів. У цьому є відмінність від аналогічних положень Конвенції 1982 р., яка забороняє присвоєння не лише об'єкта цілком, але і його частини, а також прямо і його «природних ресурсів» (частина XI), що, власне, намагалися конкретизувати в Договорі про Місяць (1979 р.) [2, с. 213, 219]. Зрештою, виділення ресурсів у чинності власність можна розглядати як привласнення. Водночас дослідники відзначають, що використання природ-

них ресурсів небесних тіл Договором 1967 р. не заборонено, але заборонено лише їх національне привласнення [3, с. 138]. Наприклад, вона не робить незаконною діяльність із видобутку енергії із сонячної радіації в космічному просторі, оскільки забороняє присвоєння просторів і тіл, але не сонячного світла, яке не є нічим із вищеперахованого.

3. Наступними є норми, що «дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, здійснюються на благо та в інтересах всіх країн» (ст. I) та «держави повинні здійснювати всю свою діяльність у космічному просторі, включаючи Місяць та інші небесні тіла, з належним урахуванням відповідних інтересів усіх інших держав – учасниць Договору» (ст. IX). Ці норм також ідентичні положенням Конвенції 1982 р. щодо управління і використання ресурсів Міжнародного району морського дна. Треба сказати, що у статті I йдеться про діяльність «у космічному просторі», а не «з космічного простору», оскільки в іншому разі було б незаконними присвоєння також метеоритів, що впали на Землю. Окрім того, ці норми не регулюють використання того, що походить із космосу на Землю, наприклад сонячної енергії. Усе це дає змогу дослідникам казати про використання щодо космосу і небесних тіл елементів концепції спільної спадщини людства.

4. Важливою є також норма, що «держави – учасниці Договору здійснюють вивчення та дослідження космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, таким чином, щоб уникати їх шкідливого забруднення, а також несприятливих змін земного середовища внаслідок доставки позаземної речовини, і з цією метою, у разі необхідності, вживають відповідних заходів» (ст. IX). С.П. Малков загалом відзначив, що згадана стаття відзначила існування принципу «запобігання потенційно шкідливим наслідкам космічної діяльності» в міжнародному космічному праві, розвинутого в ст. ст. 4 і 7.2 Угоди про Місяць 1979 р. [3, с. 140–141]. Зрозуміло, що шкода, передбачена у цій статті, є доволі широким поняттям: шкода доквіллю самого космічного простору, шкода небесним тілам, можливо, навіть шкода, завдана на Землі, причому шкода ця є шкодою в рамках «національної діяльності» в сенсі ст. IV. Практично вона може виникати, згідно з текстуальним тлумаченням Конвенції 1967 р., лише за «вивчення і дослідження небесних тіл», але не в рамках постійної видобувної діяльності щодо природних ресурсів на небесних тілах. На видобувну діяльність дія норм щодо шкоди доквіллю у космічному просторі, небесних тіл і Землі поширена в рамках ст. 7.1 та екологічних стандартів діяльності в рамках ст. 11.7а-б Угоди про Місяць 1979 р. Окрім того, таких самих вимог треба додержуватися і через діяльність космічних об'єктів, що виробляють або використовують сонячну енергію та використовують ядерні джерела енергії (ЯДЕ).

Конкретизація норм цієї статті здійснена в рамках Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами (1972 р.). На жаль, ця Конвенція напряду не застосовується щодо шкоди, завданої навколишньому середовищу (ст. 1), але її норми можуть застосовуватися до відповідальності за шкоду майну і здоров'ю фізичних/юридичних осіб третіх держав, пов'язану з діяльністю космічних об'єктів, у т. ч. в рамках видобувної діяльності на небесних тілах та вироблення електроенергії із сонячної радіації.

5. Забороненим є також створення певних «виключних місць розробок» та реалізація «суверенних прав» [4, с. 199–201]

для певних держав (як аргумент для протилежної думки висувають відсутність таких термінів у Договорі 1967 р. на відміну від прямої заборони в ст. 137 Конвенції 1982 р.), що впливає зі змісту норми ст. I Договору 1967 р. щодо «вільного доступу в усі райони небесних тіл» для всіх держав. Можна відзначити лише відсутність відповідного механізму видачі дозволів на таку ресурсну діяльність. За допомогою цих основних принципів можна проводити розгляд усього спектру енергетичної діяльності, щоб визначити її відповідність міжнародно-правовим стандартам.

Варто відзначити, що згадані вище норми, прямо не регулюючи діяльність із видобутку природних ресурсів небесних тіл, також і не встановлюють однозначної заборони видобутку ресурсів (двозначним є термін «використання» у ст. I, який може розумітися і як дозвіл на розроблення ресурсів «на основі рівності і згідно з міжнародним правом, за вільного доступу в усі райони небесних тіл»), але вони однозначно дозволяють наукову діяльність, пов'язану з видобутком «позаземних речовин», вимагаючи при цьому уникати забруднення (ст. IX). Загалом із цих норм можна вивести три головні обмеження на природоресурсну діяльність на небесних тілах (включаючи збір сонячної енергії і видобуток корисних копалин), а також обмеження в контексті ексклюзивних місць для проведення ресурсної діяльності: обмеження неприсвоєнням за ст. II; обмеження «благом усіх країн» за ст. I п. 1; належне врахування обмежень ст. IX. Важливим моментом є також те, що держави – учасниці Договору відповідають також за «національну діяльність у космічному просторі, включаючи Місяць та інші небесні тіла, незалежно від того, чи здійснюється вона урядовими органами або неурядовими юридичними особами» (ст. VI). Отже, ТНК і приватні особи, згідно з Договором 1967 р., можуть вести діяльність із розроблення природних ресурсів у космосі та на небесних тілах лише відповідно до норм цього Договору, більше того, лише «з дозволу і під постійним наглядом відповідної держави – учасниці Договору».

З інших універсальних договорів велике значення мала б мати Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах (1979 р.) (далі – Угода 1979 р.) [5]. Проте, на жаль, Угода 1979 р. не отримала загального визнання (лише 13 ратифікацій). Водночас вона є єдиною чинною угодою, що безпосередньо присвячена розробленню мінеральних ресурсів на небесних тілах у межах Сонячної системи (ст. 1).

По суті, Угода 1979 р. є розвитком Договору про космос 1967 р., урегулювавши більш докладно певні його принципи. Відповідно, її базові принципи є частково відтворенням норм Договору 1967 р. (діяльність із розвідки або використання ресурсів повинна проводитися відповідно до норм міжнародного права, в інтересах розвитку співпраці і взаєморозуміння, з належним урахуванням інтересів інших народів учасниками Конвенції і здійснюватися на благо та в інтересах усіх країн; неприсвоєння небесних тіл і їхніх ресурсів, причому чітко відзначивши таку заборону і щодо неурядових суб'єктів (на право власності) (ст. 11.2-3); демілітаризація (ст. 3); свобода доступу на всі ділянки небесних тіл). Водночас є низка новацій. Передусім встановлено, що «Місяць і його природні ресурси є спільною спадщиною людства» (ст. 11), що аналогічно передбаченому в Конвенції 1982 р. статусу щодо Міжнародного району морського дна. Елементами такого режиму космічного простору та небесних тіл є: поширення на них міжнародного

права; заборона національного присвоєння і проголошення на них суверенітету; свобода для навігації всіх держав на основі рівності; відкриття для дослідження і використання всіма державами [6, с. 61]. Водночас якщо Конвенція 1982 р. окрім проголошення спільної спадщини людства встановила і спеціальний інституційний механізм її реалізації (Орган і Підприємство), то в Угоді про Місяць 1979 р. є лише декларативне визначення «міжнародного режиму на Місяці» без його практичної реалізації. Відповідно, М. Ментер пропонував створити міжнародне агентство або адміністрацію для управління експлуатацією природних ресурсів Місяця. Такий орган, на його думку, міг би забезпечити необхідний контроль в інтересах усіх держав і рівний розподіл переваг, отриманих від експлуатації ресурсів [7; 8, с. 130–132]. А.А. Беклінг пропонував наділити такий орган правом видавати відповідні ліцензії на розроблення ресурсів [9, с. 118–119].

Зокрема, Угода 1979 р. передбачила лише загальні цілі реалізації «міжнародного режиму»: а) впорядковане й безпечне освоєння природних ресурсів Місяця; б) раціональне регулювання цих ресурсів; в) розширення можливостей у справі використання цих ресурсів; г) справедливий розподіл між усіма державами-учасниками благ, одержуваних від цих ресурсів, з особливим урахуванням інтересів і потреб країн, що розвиваються, а також зусиль тих країн, які прямо або побічно зробили свій внесок у дослідження Місяця (ст. 11.7). Останній пункт містить у собі певне протиріччя щодо «справедливого розподілу», «врахування інтересів країн, що розвиваються» і «країн, що зробили свій внесок у дослідження Місяця».

На особливі інтереси країн, що розвиваються, під час дослідження космічного простору за безпосереднього посилання на Договір про Місяць наголошувалося і в низці резолюцій ГА ООН, найбільш промовистою з яких стала № 51/122 від 1996 р. «Декларація про міжнародне співробітництво в дослідженні та використанні космічного простору на благо та в інтересах усіх держав, з особливим урахуванням потреб країн, що розвиваються», хоча про розподіл ресурсів небесних тіл вона на пряму не згадувала [10]. Як зазначає низка дослідників, головний прибуток від розподілу благ Місяця мають отримати ті держави, що зробили внесок у дослідження і видобуток його ресурсів, а суть справедливості тут полягає у рівноцінній віддачі державі за вкладені зусилля [11, с. 68]. Додамо, що лише це може з економічного погляду сприяти інвестуванню і розвитку відповідної діяльності. Окрім того, згідно зі ст. 1 Угоди про Місяць 1979 р., вона має застосовуватися до небесних тіл у всій Сонячній системі, окрім Землі, відповідно, спільною спадщиною людства за цією Угодою проголошено всі небесні тіла Сонячної системи.

Важливим став загальний дозвіл на розроблення природних ресурсів небесних тіл в Угоді про Місяць 1979 р.: «Держави-учасниці мають право на дослідження і використання Місяця без якої б то не було дискримінації на основі рівності і згідно з міжнародним правом та положеннями цієї Угоди» (ст. 11.4), хоча і таке розроблення має базуватися на спеціальному «міжнародному режимі експлуатації природних ресурсів Місяця» (ст. 11.5). При цьому за Договором про космос (1967 р.) питання правового режиму природних ресурсів небесних тіл узагалі не визначено. Для своєї діяльності на небесних тілах держави мають право розмішувати і створювати «обладнання, установки, станції і споруди, включаючи конструкції, нероз-

ривно пов'язані з його поверхнею або надрами» (ст. 11.3). Але незрозуміло, чи можуть вони використовуватися для видобувної діяльності на небесних тілах, чи можуть за їх допомогою братися проби ґрунту або проводитися розвідка чи, можливо, навіть пілотні проекти, пов'язані з науковими дослідженнями.

Водночас в Угоді 1979 р. уперше йшлося про такі терміни, як «природні ресурси Місяця», «надра» та «ділянки його поверхні», як окремі правові категорії від самого Місяця і небесних тіл (ст. 11 і ст. 6). Угода, відмовивши всім державам в праві на суверенітет над небесними тілами, встановила також і заборону на реалізацію там «права власності» через знаходження там «космічних апаратів, обладнання, установок, станцій і споруд, включаючи конструкції, нерозривно пов'язані з його поверхнею або надрами» (ст. 11.3 і ст. 8.2b). Щодо природних ресурсів небесних тіл встановлено, що вся діяльність щодо них має здійснюватися відповідно до цілей ст. 11.7 і вимог щодо наукових досліджень: 1. право всіх держав збирати зразки мінеральних та інших речовин і вивозити їх на Землю (ст. 8); 2. право розпоряджатися ними відповідної держави-учасниці; 3. можливість надання частини таких зразків у розпорядження інших заінтересованих держав-учасниць і організацій; 4. Місяць і його природні ресурси проголошуються «спільною спадщиною людства», і зазначається, що надра Місяця або його природні ресурси «там, де вони знаходяться (minerals in place)» не можуть бути власністю якоїсь держави, міжнародної міжурядової або неурядової організації, національної організації або неурядової установи або будь-якої фізичної особи (ст. 11). Із цього випливає, що вже видобути природні ресурси не підпадають під режим неприсвоєння, а їх розроблення і подальше привласнення вже не суперечать нормам космічного права. У цьому можна провести певну аналогію з нормами Договору до Енергетичної хартії 1994 р. щодо суверенітету на природні ресурси та правом власності на енергетичні матеріали; 5. сторони зобов'язуються «встановити міжнародний режим для регулювання експлуатації природних ресурсів Місяця, коли буде очевидно, що така експлуатація стане можливою найближчим часом» (ст. 11.5); 6. зміст міжнародного режиму експлуатації Місяця має на меті: впорядковане й безпечне освоєння природних ресурсів Місяця; раціональне регулювання цих ресурсів; розширення можливостей у справі використання цих ресурсів; справедливий розподіл між усіма державами-учасниками благ, одержуваних від цих ресурсів, з особливим урахуванням інтересів і потреб країн, що розвиваються, а також зусиль тих країн, які прямо або побічно зробили свій внесок у дослідження Місяця (ст. 11.7) [12, с. 239–241]; 7. право використовувати мінеральні та інші речовини Місяця для підтримки життєдіяльності своїх науково-дослідних експедицій у необхідних для цієї мети кількостях (ст. 6.2).

Щодо останнього пункту хотілося б відзначити певні аспекти. По-перше, таке право прямо поширене лише на держави-учасниці, немає жодних посилань на можливість передачі також третім сторонам. По-друге, ст. 6.2 обмежується лише «мінеральними та іншими речовинами», але окрім ключового природного ресурсу, наприклад Місяця – гелія-3, цілком можливо, що може виникнути потреба у використанні й інших речей природного і позаземного походження, що не можуть навіть кваліфікуватися як «речовини». По-третє, якщо мінерали або інші речовини попередньо збирають лише з науковою метою в невеликих кількостях, але раптом їх починають вико-

ривувати з метою підтримки життєдіяльності всієї експедиції, можливе зловживання таким правом, як це стається зараз зі зловживанням Японією виключенням із загального мораторію на полювання на китів 1982 р. «для наукових потреб».

Загалом, незважаючи на те що Угода про Місяць 1979 р. дала відповідь на цілу низку питань, пов'язаних з експлуатацією небесних тіл, вона не отримала загального визнання. Серед держав, які її ратифікували, немає жодної, що може потенційно брати участь у дослідженні космосу та видобутку ресурсів на Місяці. На Угоду практично відсутні посилання в практиці держав, що не є її сторонами, спеціалізованих органів і організацій чи в судовій практиці, тобто її норми не можна вважати також звичаєвими.

Тому, як зазначає із цього приводу Ю.М. Косолюк, можна зробити кілька висновків. Проблема поширення викладених у Договорі 1967 р. принципів на надра і природні ресурси Місяця може бути вирішена або шляхом їх автентичного тлумачення, яке могло б бути відображено в протоколі до Договору, або шляхом знаходження відображення в рішеннях міжнародних судів із конкретних спорів про природні ресурси Місяця. Щодо Угоди про Місяць, то, оскільки її не ратифіковано «Росією, США і Європейським космічним агентством, ресурси Місяця слід вважати *res nullius* (нічийною річчю), а їх використання буде регулюватися національними законами держав, які їх добудуть і доставлять на Землю» [12, с. 239–241]. Зі свого боку, М.Р. Юзбашян указує, що проблеми з'являються в контексті поширення (чи непоширення) положення щодо неприписування небесних тіл на держави, які не беруть участь у Договорі з космосу, як норм міжнародного звичаєвого права, а також на неурядових юридичних осіб [13, с. 12]. Ще один варіант запропонували США в 2020 р. У рамках Виконавчого наказу було встановлено право громадян і компаній США вести комерційні дослідження, видобуток та використання ресурсів у космосі, а Держдепартаменту доручено проведення міждержавних переговорів для укладання угод про розроблення та видобуток ресурсів небесних тіл.

На нашу думку, якщо перший висновок можна підтримати, то з другим усе ж важко погодитися. Незважаючи на те що хоча Угода 1979 р. чинності не набула, але все ж передбачене Договором 1967 р. використання Місяця як «надбання всього людства» не передбачає можливості, принаймні на рівні міжнародного права, визнання його як *res nullius*, чий режим може регулюватися національним правом.

Окрім того, ситуація ускладнюється функціонуванням цілої низки «Місячних/Сонячних/Марсіанських посольств», які підводять під свою діяльність ту чи іншу національно-правову базу, мають/не мають юридичну реєстрацію (доволі часто у США) та при цьому продають ділянки на різних небесних тілах, або і самі ці небесні тіла зацікавленим фізичним і юридичним особам, видаючи при цьому відповідні сертифікати, які ми можемо охарактеризувати як такі, що «не варті паперу, на якому вони надруковані». Але і з цього може виникнути низка колізій. Так, усі ці «посольства» не визнані жодною державою і ніде не отримали акредитації їхні представники. Вони реалізують те, що їм не належить за міжнародним правом. Але ж, посилаючись на прогалини у цьому самому міжнародному праві, рішення національних судів (переважно США), що визнали за ними права на таку діяльність, вони продають ділянки, діючи скоріше як звичайне підприємницьке об'єднання. У зв'язку із

чим коли почнеться практичне розроблення копалин Місяця, можлива ситуація, коли власник/власники ділянок, на яких буде розпочато видобуток, будуть проти таких дій чи вимагатимуть своєї частки і подадуть позов проти держави/корпорацій, що вестимуть таке розроблення. Гадаємо, не буде перебільшенням уважати, що серед тих, хто видобуватиме ресурси, будуть представники США і відповідний позов до суду цієї країни, за місцем знаходження як відповідача, так і організації, що видала ці сертифікати, буде принаймні правомірним, і які наслідки він дасть – скаже майбутнє. Хоча за законодавством тих самих США, якщо власник не був на ділянці протягом 12 років, його реєстрація може бути анульована.

Важливим аспектом у рамках перспектив космосу як місця для будівництва там станцій для вироблення енергії і видобутку копалин є участь у цих процесах корпорацій та інших неурядових утворень. Як відомо, від початку космічна діяльність була прерогативою держав, тому Договір про космос (1967 р.) передбачає, що держави несуть міжнародну відповідальність за всю національну діяльність у космічному просторі незалежно від того, чи здійснюється вона урядовими органами чи неурядовими юридичними особами. Причому така діяльність неурядових юридичних осіб повинна проводитися з дозволу і під постійним спостереженням відповідної держави – учасниці Договору (ст. VI). Окрім того, встановлено, що «права власності на космічні об'єкти, запущені в космічний простір, включаючи об'єкти, доставлені або споруджені на небесному тілі, і на їх складові частини, залишаються незачепленими під час їх перебування в космічному просторі або на небесному тілі чи після повернення на Землю» (Ст. VIII).

Проте зараз ситуація змінюється, і досить активну участь у такій діяльності беруть недержавні суб'єкти, а цей факт потребує відповідного правового реагування. На це звернула увагу і ГА ООН. У своїй резолюції від 10 грудня 2004 р. № 59/115 «Застосування концепції «держава, що запускає» [14] ГА ООН вона відзначила, що треба «розглянути питання про прийняття та виконання національних законів, що передбачають видачу дозволів на діяльність неурядових юридичних осіб, що знаходяться під їх юрисдикцією, у космічному просторі та здійснення постійного нагляду за цією діяльністю» (п. 1). А також «рекомендує державам розглянути ... можливість належного узгодження такої практики з тим, щоб підвищити узгодженість між національним законодавством про космічну діяльність та міжнародним правом» (п. 4).

У цьому контексті важливим є питання відповідальності в рамках космічної діяльності. Як зазначає А.В. Лукьянова, нові тенденції у розвитку відносин, регульованих міжнародним космічним правом, змушують поставити питання про перегляд існуючих норм міжнародного права. У космічному праві основною такою тенденцією виступає комерціалізація дослідження і використання космічного простору [15, с. 26]. З одного боку, є Конвенція про відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами (1972 р.), що встановлює порядок пред'явлення претензій про компенсацію за шкоду, порядок вирішення спорів (можливість створення Комісії з пред'явлення претензій). У її рамках поєднано публічно-правові та цивільно-правові методи компенсації шкоди: можливість пред'явити претензію на підставі Конвенції або пред'явити позов «до судів або в адміністративні трибунали або органи держави, що запускає або ж на підставі іншої міжнародної угоди, обов'язкової для заці-

кавлених сторін» (ст. XI). У разі спільного запуску потенційні держави-відповідачі – учасниці міжнародних космічних проєктів укладають між собою угоди, згадані в п. 2 ст. V Конвенції про відповідальність. У таких угодах розподіляється не сама відповідальність, а фінансові зобов'язання, за якими учасники спільного запуску несуть солідарну відповідальність. Але за комерційної діяльності ситуація знов ускладнюється.

Це питання прямо не врегульоване на міжнародному рівні і вирішується в рамках головно національного законодавства. Держава в принципі несе відповідальність за шкоду, заподіяну космічним об'єктом, що належить приватній компанії. Але тут постає питання: компанія має бути зареєстрована в такій державі чи космічний об'єкт має знаходитися в реєстрі такої держави? Після цього вона має право вимагати від відповідної компанії відшкодування понесених витрат. Національне законодавство передбачає два механізми відшкодування: 1) встановлюється зобов'язання відшкодувати державі понесені витрати у зв'язку з виплатою компенсації (Росія, Великобританія, Швеція, Франція); 2) відповідно до Закону про комерційні космічні запуски США, суми, необхідні для компенсації максимально можливого збитку, визначаються стосовно кожної ліцензії й їх верхня межа становить 500 млн дол. США (100 млн дол. США за вимогами Уряду США) або дорівнює максимальній сумі страхового покриття відповідальності на світових ринках [13, с. 18].

Висновки. Отже, сама по собі ресурсна діяльність у космосі і на небесних тілах не заборонена. Прямо дозволеною є наукова діяльність, пов'язана з видобутком позаземних речовин. Не забороненою є також діяльність із використання сонячної енергії для вироблення електричної енергії в космосі або передачі її на Землю. Водночас існує низка обмежень на всі ці види ресурсної діяльності: обмеження неприписання просторів через проголошення суверенітету (у формі «спільного надбання людства») і т. п. за ст. II Договору про космос (1967 р.); обмеження «благом всіх країн» за ст. I.1 Договору про космос; належне урахування обмежень ст. IX Договору про космос щодо екологічної шкоди. Нині ТНК і приватні особи, згідно з Договором про космос 1967 р., можуть вести діяльність із розроблення мінеральних ресурсів у космосі та на небесних тілах лише відповідно до норм цього договору, більше того, лише з дозволу і під постійним наглядом відповідної держави – учасниці Договору. Угода про Місяць (1979 р.) хоча і мала головним завданням установити режим регулювання ресурсної діяльності в рамках Сонячної системи, навряд чи може вважатися дієвим механізмом регулювання такої діяльності у зв'язку з відсутністю достатньої підтримки серед держав. Міжнародний режим «спільної спадщини людства», встановлений цією конвенцією для природних ресурсів небесних тіл (ст. 11), має лише договірне походження і не є наразі звичаєвою нормою. Суттєвою прогалиною запропонованого режиму є відсутність спеціального органу, призначеного регулювати таку діяльність. Окрім того, у рамках елементів цього режиму міститься певне протиріччя між «справедливим розподілом», «урахуванням інтересів країн, що розвиваються» і «країн, що зробили свій внесок у дослідження Місяця» (ст. 11.7). Водночас, можливо, правильніше було б установити мораторій на експлуатацію ресурсів до розроблення спеціального режиму, щоб не позбавляти такий договір його об'єкта.

Література:

1. 2222 (XXI). Договор о принципах деятельности государств по исследованию и использованию космического пространства, включая Луну и другие небесные тела. URL: http://www.unoosa.org/oosa/ru/SpaceLaw/gares/html/gares_21_2222.html.
2. Goedhuis D. Some Recent Trends in the Interpretation and the Implementation of the Rules of International Space Law. *Columbia Journal of Transnational Law*. 1981. Vol. 19. P. 213–233.
3. Малков С.П. Международное космическое право : учебник. Санкт-Петербург : СПбГУАП, 2002. 344 с.
4. Zedalis R.J. International Energy Law. Rules governing future exploration, exploitation and use of renewable resources. AshgatePublishingLtd, 2000. 354 p.
5. Соглашение о деятельности государств на Луне и других небесных телах (1979 г.). URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/moon_agreement.shtml.
6. Sgroso G.C. International space law. Florence: LoGismaeditore, 2011. 511 p.
7. Menter M. Commercial space activities under the Moon treaty. *Proceedings of the 23rd colloquium on the law of outer space*. URL: <https://surface.syr.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1109&context=jilc>.
8. Legal regime of international flight. *Proceedings of the 21st colloquium on the law of outer space*. Davis (Cal.), 1979. P. 130–132.
9. Bueckling A. The formal legal status of the Lunar stations. *International Space Law*. 1983. Vol. 1, № 2. P. 118–119.
10. ГА ООН. A/RES/51/122 4 February 1997. Декларация о международном сотрудничестве в исследовании и использовании космического пространства на благо и в интересах всех государств, с особым учетом потребностей развивающихся стран. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/764/13/PDF/N9776413.pdf?OpenElement>.
11. Международное космическое право : учебное пособие / под ред. Ю.М. Колосова. Москва, 1999. 360 с.
12. Международно-правовые основы недропользования : учебное пособие / под ред. А.Н. Вылегжанина. Москва : Норма, 2011. 528 с.
13. Юзбашян М.Р. Международно-правовые основы решения экономических проблем использования космоса : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 – Международное право. Москва, 2009. 30 с.
14. A/RES/59/115. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 59/115 «Применение концепции «запускающее государство» от 10 декабря 2004 г. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/483/18/PDF/N0448318.pdf?OpenElement>.
15. Лукьянова А.В. Международно-правовые проблемы использования космоса в целях мореплавания : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 – Международное право. Европейское право. Москва, 2008. 32 с.

Bilotsky S. International legal regulation of activities related to natural resources in outer space and celestial bodies

Summary. The article considers the international legal aspects of the regulation of natural resources in celestial bodies and in outer space. It is concluded that natural resource activities in space and celestial bodies are not prohibited. Extraordinary activities related to the extraction of extraterrestrial substances are expressly permitted. It is also not forbidden to use solar energy to generate electricity in space or transmit it to Earth. At the same time, there are a number of restrictions on these activities: restrictions on the appropriation of space through the proclamation of sovereignty (in the form of "common property of mankind"), etc. under Art. II of the Space Treaty (1967); restriction "for the good of all countries" under Art. I.1 of the Outer Space Treaty; and due regard for the limitations of Art.

IX of the Space Treaty on environmental damage. Under the 1967 Outer Space Treaty, transnational corporations and individuals may develop mineral resources in space and celestial bodies only in accordance with the provisions of the Treaty, moreover, only with the permission and under the constant supervision of the State Party concerned. Although the Moon Agreement (1979) had the main task of establishing a regime for regulating natural resources activities within the solar system, it can hardly be considered an effective mechanism for regulating such activities, due to

the lack of sufficient support among states. The international regime of the "common heritage of mankind" established by this Convention for the natural resources of celestial bodies (Article 11) is of contractual origin only and is not currently the customary norm. A significant gap in the proposed regime is the lack of a special body to regulate such activities.

Key words: international space law, international legal regime of natural resources, legal status of celestial resources, common heritage of mankind, the Moon Agreement of 1979, the Space Treaty of 1967.